

ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL PRIMAR ÎN PROTOPOPIATUL ORTODOX ROMÂN DEVA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Secolul al XIX-lea și primele două decenii ale secolului al XX-lea se constituie în istoria românilor în general, și acelor din Transilvania în special, o perioadă de renaștere națională, dar și economică, culturală și socială.

Românii din Transilvania, supuși dominației străine austro-ungare, au avut în această perioadă un program politic și un program cultural, ambele având scopul de a emancipa națiunea română sub toate aspectele mai ales după proclamarea dualismului în 1867.

Cum însă, însuși faptul primordial al dominației străine crea obstacole insurmontabile în calea unei vieți politice de amploare a românilor transilvăneni, programul cultural a trecut în această perioadă pe primul plan. Dar nici viața culturală a românilor din Transilvania nu a fost liberă în manifestările ei. Date fiind realitățile istorice cunoscute ale perioadei menționate, era fatal ca promotorii vieții culturale românești din Transilvania să fie strict controlați, supravegheați și adeseori chiar contracarați de către autoritățile austro-ungare, potrivnice oricărei autonomii culturale a minorităților naționale din imperiu.

Viața culturală a unui popor, în toată complexitatea ei, se dezvoltă cu sprijinul puterii politice. Cum în Transilvania politica de stat oficială era potrivnică aspirațiilor naționale ale românilor, viața culturală a națiunii române nu numai că nu s-a bucurat de sprijinul statului, dar a trebuit să suporte neîncetat loviturile lui distrugătoare. În lipsa unui sprijin din partea statului cultura românească din Transilvania și-a creat instituții proprii de funcționare. Viața culturală a românilor din Transilvania a fost, până în momentul Unirii din 1918, un produs aproape exclusiv al inițiativei particulare, o lungă serie de societăți de tot felul au creat posibilități de dezvoltare pentru forțele creatoare pe plan spiritual, dând naștere și instituțiilor de cadru, strict necesare pentru desfășurarea acestor energii¹.

Pe două instituții s-a sprijinit edificiul complex al culturii naționale românești din Transilvania: biserica și școala. Aceste două instituții au colaborat strâns, pe tot parcursul secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea, pentru progresul cultural al națiunii române.

Biserica a jucat un rol deosebit de important în viața și istoria românilor transilvăneni, sub toate aspectele, inclusiv în organizarea învățământului primar și secundar pentru tinerele generații. Cele două biserici naționale românești din Transilvania – ortodoxă și greco-catolică au fost organizatoarele, îndrumătoarele și susținătoarele materiale ale învățământului primar și secundar, în limba maternă a națiunii române².

Dar principala componentă a vieții culturale a unei națiuni o constituie școala. Menirea ei esențială este împărtășirea în diferite etape, a elementelor sociale, cu mijloacele necesare pentru a se folosi de cuceririle civilizației. Aceasta însemna pregătirea de elemente destoinice și productive în interesul colectivității etnice care alcătuiește statul. În lunga și dureroasa luptă a românilor din Transilvania pentru libertate și afirmare națională, pentru unitate națională, luminarea poporului prin cultură și știință a constituit o permanentă și susținută preocupare a intelectualității românești. Deosebit de acută și complexă era cerința de școlarizare, la diferite nivele, spre a se rezolva astfel sarcina pregătirii de cadre tinere, energice pentru toate domeniile de activitate: economic, social, cultural, dar și pentru cel politic.

Ca urmare, fruntașii românilor transilvăneni au acționat prin toate mijloacele pentru ca procesul de instrucție și educație al populației să fie cât mai cuprinzător și de toate gradele, de la învățământul primar la cel secundar și până la învățământul superior. Dar acest proces de învățământ și educație a avut de întâmpinat o serie de greutăți în a doua jumătate a secolului XIX și până la 1918³.

Datorită condițiilor istorice cunoscute din perioada dualismului austro-ungar, românii transilvăneni erau oprimați de autoritățile oficiale, sub toate aspectele, dar mai ales sub cel cultural. Toată legislația maghiară în ceea ce privește învățământul, pune piedici educației în limba maternă a

¹ Boitoș Olimpiu, *Progresul cultural al Transilvaniei după Unire*, Sibiu, 1942, p. 8.

² *Ibidem*, p. 13-14.

³ *Ibidem*, p. 21-22.

minorităților naționale din Ungaria, deci și învățământului primar românesc, cu scopul vădit de a maghiariza cu forța populația sau de a o ține în afara acestui proces de învățământ și educație.

Ca răspuns, frunțașii politici și intelectualii români au căutat să organizeze învățământul românesc prin forțele proprii ale românilor, fără sprijinul statului. În acest efort de luminare și culturalizare a celor mai largi pături ale populației românești s-au unit cele mai importante instituții și organizații românești, de la cele două biserici naționale (ortodoxă și greco-catolică), la asociațiile culturale precum ASTRA și până la instituții bancare, asociații profesionale.

Ca urmare, principala formă de învățământ, cea a învățământului primar, pentru românii de aici, era cea confesională, adică a școlilor primare susținute material și spiritual de cele două biserici naționale românești, evident cu sprijinul populației în mijlocul căreia își desfășurau activitatea zilnică. Pentru a-și putea trimite copiii la școală, românii din Transilvania, în frunte cu preoții parohiilor și intelectualii locali, au trebuit să-și strângă rândurile și să-și unească eforturile materiale, pentru a-și putea construi edificiile școlare, pentru a dota aceste școli cu mobilier, rechizite, și manuale școlare și pentru a asigura salariile învățătorilor, formați de altfel tot la școlile normale confesionale. Și toate acestea prin forțe proprii, fără nici un ajutor din partea statului austro-ungar, la ale cărui venituri contribuiau din plin prin taxe și impozite plătite ca și toate celelalte naționalități din Transilvania.

Cu toate aceste greutăți, - politice, materiale, chiar sociale - , datorită setei de cultură a populației românești, în cele mai multe localități transilvănene au început să apară, la început mai lent, apoi într-un ritm mai accelerat, școli primare confesionale, care asigurau școlarizarea tinerelor generații, într-o măsură tot mai cuprinzătoare. Cele două biserici naționale au fost nu numai principalele susținătoare materiale și spirituale ale școlii primare românești, ci au asigurat, mai ales într-o primă fază, și personalul didactic necesar, primii învățători fiind de fapt preoții locali, iar mai târziu, tot biserica era cea care asigura pregătirea viitorilor învățători, prin școlile pedagogice pe care le patrona.

Instaurarea dualismului austro-ungar aducea cu sine și organizarea pe principii noi a învățământului, potrivit intereselor statului. Reforma școlară a ministrului Învățământului și Cultelor Iosif Eötvös și-a găsit expresia în legea învățământului nr. 38/1868⁴. Această lege care urmărea de altfel modernizarea procesului de învățământ prin prevederi moderne, precum obligativitatea învățământului primar pentru copiii cu vârsta între 6-15 ani, introducerea unor obiecte de studiu noi, și care să corespundă necesităților timpului, norme de construire a localurilor școlare și altele, avea și prevederi care puneau piedici dezvoltării învățământului pentru minoritățile naționale, care doreau folosirea limbii lor materne în procesul educațional și nu acceptau limba maghiară în acest proces.

În cazul învățământului primar, legea nr. 38/1868 prevedea ca, acolo unde nu exista școală de stat maghiară sau nu era acceptată, confesiunile religioase, dar și diferite asociații și particulari, aveau dreptul și obligația să înființeze școli. Limba de predare era stabilită de susținătorul material al școlii, ea a trebuit să fie însă limba vorbită de copii și părinții acestora⁵.

Planul de învățământ îl stabileau susținătorii de școală cu condiția să cuprindă și obiectele prevăzute de stat pentru școlile susținute oficial. Având în vedere ponderea mare a școlilor confesionale din Transilvania, legea preciza că întreținerea școlilor să se facă prin contribuția credincioșilor, prin darea școlară sau a cultului⁶.

Conducerea și supravegherea școlilor confesionale o aveau autoritățile bisericești, statul rezervându-și dreptul de supremă inspecție pe care o exercita prin inspectoratele școlare regești comitatense. În același timp se prevedea introducerea în programa acestor școli confesionale și predarea a două, trei ore de învățare a limbii maghiare.

În principiu prevederile acestei legi, care aparent era modernă și oarecum democratică, au funcționat până la primul război mondial, însă pe măsură ce regimul austro-ungar își intensifica acțiunile de oprimare națională a minorităților din imperiu, sub toate aspectele, apar noi reglementări și legi ale învățământului – legile Trefort din 1879 și 1883 și mai ales legea nr. 27/1907, renumita “Apponyi” – care

⁴ Din istoria învățământului hunedorean, Deva, 1973, p. 105.

⁵ *Ibidem*, p. 106.

⁶ *Ibidem*, p. 107.

au accentuat intervenția brutală a statului maghiar în desfășurarea învățământului minorităților⁷. Se urmărea de fapt maghiarizarea forțată a învățământului confesional și a minorităților respective. Se vor introduce tot mai multe ore de limba maghiară (până la 12-13 ore săptămânal) în detrimentul celorlalte obiecte de studiu în limba maternă, se înăspresc condițiile materiale pe care trebuiau să le îndeplinească școlile confesionale și se măresc salariile obligatorii ale învățătorilor.

Erau prevederi normale până la un anumit punct, dar populația românească, săracă și fără posibilități materiale deosebite, făcea tot mai greu față acestor cerințe. Ca urmare, se ofereau așa-zise "ajutoare de stat" mai ales pentru plata învățătorilor, cerându-se în schimb aplicarea totală a intereselor statului, adică în final maghiarizarea totală a învățământului primar.

Din cauza acestor ingerințe oficiale și a greutăților materiale tot mai mari pe care le întâmpinau comunitățile parohiale românești în susținerea școlilor confesionale primare, mai ales după legea Apponyi din 1907, în preajma și în timpul primului război mondial, învățământul confesional românesc a fost aproape desființat în Transilvania.

După cum s-a subliniat, potrivit legislației oficiale de după 1867, dreptul de a înființa și susține școli primare îl aveau și confesiunile religioase. Ca urmare, Biserica Ortodoxă Română din Transilvania, prin forul său suprem mitropolia ortodoxă română din Sibiu a luat imediat măsuri pentru a-și adapta activitatea în acest domeniu vital pentru românii transilvăneni. Astfel, "Statutul Organic" al Bisericii Ortodoxe, sau "Statutul Șagunian", după numele marelui prelat, om de cultură și luptător pentru drepturile naționale ale națiunii române, mitropolitul Andrei Șaguna, statut elaborat în 1869, a reglementat în mod amănunțit modul de funcționare al școlilor confesionale ortodoxe românești⁸. Aceste reglementări, cu unele modificări minore, vor sta la baza învățământului confesional românesc până la Marea Unire din 1918.

Ca urmare, întreaga activitate școlară era administrată, subvenționată și dirijată de către Biserica Ortodoxă, de la nivelul inferior (parohie – școală confesională locală), la cel superior, prin Consistoriul Arhiepiscopial al Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu⁹.

La nivel de comună parohială, directorul școlii confesionale ortodoxe era preotul local, care era ajutat în activitatea sa școlară de către epitropia sau senatul școlar local, format din membrii enoriași ai parohiei aleși pe șase ani. Activitatea acestui senat școlar era controlată nemijlocit de către comitetul parohial și de sinodul parohial, care organizau și răspundeau direct de toate problemele pe care implica procesul de învățământ.

De asemenea, protopopul protopopiatului din care făceau parte parohiile era numit ca inspector școlar districtual, fiind sprijinit în funcțiile sale școlare de comitetul și de sinodul protopopiatului respectiv¹⁰.

Prin urmare un protopiat ortodox era și un district școlar care organiza, susținea material și controla întreaga activitate desfășurată de școala confesională ortodoxă română.

Și Protopopiatul ortodox român Deva, care avea în subordine pe la anul 1875, 28 de parohii ortodoxe și peste 20 de filii (sate fără biserică sau fără preot stabil) a funcționat în toată această perioadă ca district școlar, cu toate atributele amintite mai sus pentru zona pe care o administra¹¹.

Protopopii care au păstorit în Protopopiatul Deveii, precum și preoții parohiilor subordonate, și-au luat de la început în serios rolul de susținători și coordonatori ai învățământului confesional ortodox din teritoriul lor de competență. De la început ei au desfășurat o bogată și diversă activitate, în toate direcțiile ce priveau școala confesională românească. Cerințele erau multe și diverse, mijloacele materiale erau puține, populația românească era în cea mai mare parte săracă și din păcate, de multe ori refractară la susținerea materială a școlii. Pe lângă toate acestea mai interveneau obstrucționările și chiar represiunea directă a autorităților oficiale locale și statale. Documentele vremii, deși nu în număr mare, reflectă din plin activitatea școlară a protopopilor, preoților și învățătorilor confesionali din acest protopiat.

⁷ *Ibidem*, p. 107-109.

⁸ *Statutul organic*, Sibiu, 1869, cap. I art. 1-2.

⁹ *Ibidem*, cap. I art. 2.

¹⁰ *Ibidem*, cap. I art. 3.

¹¹ Arh. Naț. Deva, fond *Protopopiatul Ortodox Deva*, dos. I/1875, fila 21-22.

Din nefericire, din documentele arhivistice păstrate nu reiese clar o statistică a numărului școlilor confesionale din Protopopiatul Deveii, ce existau la anul 1868 și nici pentru perioada următoare până la anul 1906. Avem numai informații despre funcționarea unor școli confesionale într-una sau alta din parohiile subordonate. Astfel, din raportul trimis de Nicolae Lazar, administrator protopopesesc, din 3 iunie 1855, aflăm că aici funcționau școli confesionale, dar se subordonau “dascălului din Orlat, român de altă religie”¹².

Funcționarea unor școli confesionale ortodoxe românești este semnalată în diverse documente, la date diferite în această perioadă. În 1860 în parohia Sântuhalm, de lângă Deva se alegea un învățător confesional cu contract și se asigura un local școlar corespunzător¹³. Dintr-un document din 25 ianuarie 1861, aflăm că în parohia Popești funcționa, cu mare greutate o școală confesională locală¹⁴. Alte școli confesionale românești funcționau la Bârcea în 1865¹⁵, unde s-a și construit un nou local în anii 1862-1865, în parohia Fărcădin în 1873¹⁶, în Fornădia în 1877¹⁷.

În anul 1878, funcționau școli confesionale ortodoxe în parohiile Certej, Almașul Sec, Cozia, Chergheș, Bretelin, Leșnic și Deva, după cum reiese din rapoartele preoților locali către Protopopiatul ortodox Deva, cu prilejul alegerii senatelor școlare locale¹⁸.

Alte menționări de școli confesionale ortodoxe se fac pentru Bârcea în 1879, Hărău, Cârjiți, Chergheș, Almașul Sec, Leșnic în 1880, la Simeria în 1885¹⁹. Din raportul inspectorului școlar regesc maghiar Rethi Lajos din 6 martie 1886, aflăm că se construiseră 33 de săli de clasă pentru școli confesionale în comitatul Hunedoara și numai 24 de săli de clasă pentru școlile de stat maghiare²⁰. Concluzia ce se impune este că în această perioadă predomina învățământul confesional românesc și nu cel de stat maghiar. Dar această situație nu va rezista prea mult, spre anul 1900 și mai ales după, multe școli confesionale vor fi desființate și transformate în școli comunale sau de stat cu limba de predare maghiară. Tot dintr-un raport întocmit de inspectorul regesc Rethi Lajos la 8 noiembrie 1896, aflăm și ce parohii susțin școli confesionale românești ortodoxe: Băcia, Petreni, Simeria, Sântandrei, Bârcea Mare, Bârcea Mică, Cerna Cristur, Peștișul Mare, Cârjiți, Sântuhalm, Mintia, Sulighete, Bârsău, Hărău, Banpotoc și Deva²¹.

O statistică precisă a școlilor confesionale ortodoxe din Protopopiatul ortodox Român Deva o avem din anul 1906. Într-un document intitulat *Conspectul școlilor confesionale greco-orientale române și al învățătorilor din Protopopiatul Deva pe anul 1905/1906*, din 26 iulie 1906, întocmit de protopopul George Romanul din Deva, sunt consemnate toate școlile confesionale ce funcționau atunci²².

Din cele 37 de parohii ortodoxe și 17 filii care existau în protopopiat, susțineau școală proprie, 22 de parohii și 3 filii: Cozia, Banpotoc, Bejan, Boholț, Chergheș, Popești, Chișcadaga, Dealu Mare, Deva, Fizeș, Hondol, Leșnic, Nevoieș, Nojag, Rapoltu Mare, Rapoltu Mic, Sântandrei, Sântuhalm, Săcărâmb, Săliștioara, Sulighete, Tâmpa, Uroi, Vălișoara, Vărmaga și Herepeia²³. În 15 parohii funcționau școli comunale sau de stat, cu limba de predare maghiară, dar care înainte funcționaseră drept școli confesionale, fiind desființate sau transformate de oficialitățile locale și comitatense, în urma ofensivei lor împotriva învățământului confesional românesc.

Această ofensivă continuă împotriva școlii confesionale românești va avea efecte dezastruoase pentru români, în perioada 1907-1918, cele mai multe dintre acestea dispărând și fiind înlocuite de școli de stat sau comunale maghiare.

¹² Arhiva Bibliotecii Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Sibiu, fond *Șaguna*, doc. nr. 1052.

¹³ Arh. Naț. Deva, fond *Prefectura județului Hunedoara*, dos. 13/1860, fila 7.

¹⁴ *Ibidem*, dos. 6/1862, fila 1.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 10/1865, fila 1-2.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 4/1873, fila 7-10.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 8/1877, fila 15.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 5/1879, fila 20-21.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 5/1885, fila 25.

²⁰ *Ibidem*, dos. 8/1886, fila 5.

²¹ *Ibidem*, dos. 3/1896, fila 15-16.

²² *Ibidem*, fond *Protopopiatul Ortodox Deva*, dos. 2/1906, fila 38.

²³ *Ibidem*.

Școala era considerată mijlocul principal prin care se putea duce politica de deznaționalizare a românilor, politica dominantă a autorităților oficiale din această perioadă.

Rezultatul acestei politici, mai ales după adoptarea legii Apponyi din 1907, reiese din statistica întocmită de Protopopiatul ortodox Român Deva la mijlocul anului 1918, chiar înainte de prăbușirea statului dualist austro-ungar, în toamna aceluiași an. Din această statistică, rezultă că acum mai funcționau numai 9 școli confesionale ortodoxe, fiind în schimb 41 de școli de stat și comunale maghiare²⁴. Școli confesionale ortodoxe mai funcționau în următoarele parohii: Banpotoc, Boholț, Deva, Hondol, Sântandrei, Sulighete, Tâmpa, Vălișoara și Vărmaga.

În concluzie, putem afirma că în zona Protopopiatului ortodox român Deva, în parohiile subordonate, eforturile materiale, spirituale și chiar politice, pentru susținerea învățământului confesional ortodox, au fost deosebite, pline de sacrificii, având de înfruntat și politica agresivă a autorităților maghiare împotriva școlilor confesionale românești. Cu toate aceste greutăți și adversități, învățământul confesional românesc a avut un rol deosebit în progresul cultural, social, economic și politic al românilor din această zonă, generații și generații de tineri români primind o educație corespunzătoare, formându-se ca viitori reprezentanți ai națiunii din care își trăgeau obârșia.

DUMITRU BARNA

L'ENSEIGNEMENT CONFESIONNEL PRIMAIRE ROUMAIN DANS LE PROTOPOPIAT ORTHODOX ROUMAIN DE DEVA À LA FIN DU XIXe ET LE DEBUT DU XXe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Les Roumains de Transylvanie, soumis à la domination austro-hongroise, ont eu pendant le XIXe et les premières décennies du XXe, un programme politique et un culturel qui visaient l'émancipation nationale, sociale, économique et culturelle des Roumains. Suite au fait que la domination étrangère elle-même a créé des obstacles insurmontables face à une vie politique roumaine à proprement parler, le programme culturel est passé sur le premier plan. Mais, ce programme non plus n'a pas bénéficié d'un développement libre, étant continuellement obstructionné et même réprimé par les autorités austro-hongroises qui étaient contre toute autonomie des nations qui faisaient partie de l'empire.

La vie culturelle des Roumains de Transylvanie a été jusqu'au moment de l'Union de 1918 un produit exclusif de l'initiative particulière: associations, sociétés, instituts de crédit, communautés locales.

L'édifice complexe de la culture nationale roumaine de Transylvanie s'est fondée sur deux institutions: l'église et l'école. Ces deux institutions ont collaboré de très près tout au long de la période mentionnée, en vue du progrès culturel de la nation roumaine.

L'église a joué un rôle extrêmement important dans la vie de la population roumaine de Transylvanie, de tous les points de vue, y compris par rapport à l'organisation de l'enseignement primaire et secondaire à l'époque précisée. Les deux églises nationales roumaines de Transylvanie – orthodoxe et gréco-catholique – ont organisé, coordonné et soutenu matériellement l'enseignement roumain.

La composante principale de la vie culturelle d'une nation est l'école. Le rôle primordial de celle-ci était d'offrir aux membres de la société les moyens pour pouvoir bénéficier des conquêtes de la civilisation. Cela signifiait une préoccupation pour la formation des gens habiles, dans l'intérêt de la communauté ethnique dont ils faisaient partie. Dans la longue et douloureuse lutte des Roumains de Transylvanie pour la liberté et l'affirmation nationale, l'instruction de la population, par la voie de la culture et de la science, a constitué une préoccupation permanente et soutenue de l'intellectualité.

La nécessité de la scolarisation des jeunes générations était particulièrement impérative et complexe, ayant comme but la formation des spécialistes dans de divers domaines de la vie économique, culturelle, mais aussi politique. Par la suite, les dirigeants des Roumains de Transylvanie ont agi par tous leurs moyens pour que le processus d'instruction et d'éducation de la population soit le plus vaste possible et pour que celui-ci soit représenté à tous les niveaux. Mais cette démarche s'est heurtée à toute une série de difficultés jusqu'en 1918. À cause des

²⁴ *Ibidem*, dos. 1/1918, fila 3.

conditions historiques connues, qui caractérisaient cette période, et surtout à cause des lois promulguées par les autorités hongroises après l'instauration du dualisme austro-hongrois en 1867, l'enseignement primaire devait être soutenu par chaque nation (ethnie) avec ses propres moyens, au cas où celle-ci n'accepterait pas l'enseignement en hongrois et qu'elle désirait un enseignement en langue maternelle.

Par conséquent, l'enseignement primaire roumain d'avant 1918 a été organisé, coordonné et soutenu de point de vue matériel par les confessions religieuses des Roumains (orthodoxe et gréco-catholique), qui bénéficiaient du support des communautés paroissiennes roumaines, c'est-à-dire de la population des localités de Transylvanie.

Tel a été le cas de l'enseignement primaire des environs de Deva avant 1918, période pendant laquelle l'Protopopiat Orthodox Roumain de Deva en sa qualité de district scolaire, dirigeait, organisait et subventionnait ce processus d'éducation en roumain. Le Protopopiat de Deva et les paroisses qui lui étaient subordonnées, ont organisé l'enseignement primaire, en s'occupant d'assurer les locaux scolaires, la dotation de ceux-ci avec des manuels, des fournitures scolaires et du matériel didactique, en assumant la responsabilité des salaires des enseignants confessionnels qui desservaient ces écoles confessionnelles primaires.

L'état de l'enseignement confessionnel roumain de le Protopopiat de Deva à la fin du XIX-e et le début de XX-e siècle constitue le sujet des documents présentés dans l'article ci-dessus.